

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ELLENTÉTEK KÖZEPÉBEN: CIGÁNYOK A FELSŐBÜKI KÖZBIRTOKOSOK KONFLIKTUSÁBAN A 18. SZÁZAD DEREKÁN

Bevezetés

A cigányság kora újkori hazai és közép-európai története a 18. század második felének országos szintű normatív szabályozásai előtt (pl. a Habsburg monarchiában Mária Terézia 1761. évvel induló tevékenysége, vagy Poroszországban II. Frigyes 1775. évi rendelete) jelentős részben a társadalom peremén élők konfliktus-történeteként ismerhető meg; de saját írásbeliség hiányában akkor is csak a helyi szabályrendeletek, az egykori hivatalos hatóságok periratai, vizsgálati iratai révén.¹ A következő, csupán csak a helyi források alapján bemutatásra kerülő eset teljességgel beleillik a fenti gondolatsorba. Családi levelezések,² közösségi források (pl. falukönyv) hiányában,³ az íratképzés vármegyei szintjén, a megyei hivatalviselők vizsgálati iratai alapján mutatok be egy konfliktust.

Ez a konfliktus valójában a mind vagyoniilag, mind a megyén belüli hivatali pozíciók, társadalmi kapcsolatrendszer terén is erősen differenciált, felekezetiileg is megosztott (evangélikus kisnemesek, katolikus jobbagyartó birtokosok) helyi nemesi társadalom belső hatalmi, gazdasági ellentéteiből fakadt, de a konfliktus közvetlen kiváltó okát egy, az ütköző zónák fókuszába került kisebb cigány közösség jelentette. Itt és most nem az eset jog-, vagy igazgatástörténeti leírása érdekelt, csupán annak rögzítése, hogy a község ún. hagyományos szokásrendjét megtörő esemény bekövetkeztekor a nemesi birtokosok közötti belső feszültségek miképpen fajultak el a tettlegességig, a vizsgálati iratok szintjén, a birtokosok egymás elleni érvrendszereiben miképpen jelent meg, és vált egyre erőteljesebbé a bünbakképzés mechanizmusa. Ugyanakkor több kérdés a forrásfeltárás és elemzés jelen szakaszában továbbra is rejtve marad. Így szinte semmiféle ismerettel sem rendelkezünk a konfliktust kiváltó cigányokról, létszámukról, státusukról. (Pl. Czompóhoz valamiféle írott, vagy szóbeli szerződés, egyezség fűzte őket?). A vizsgálati iratokból feltételezhető, hogy Czompó Sándor téglavetés miatt hozta, telepítette le őket a községben.⁴ A feltárt források alapján a nemesi birtokosok közötti konfliktusok is csak részben rekonstruálhatók, miképpen a településen túlnyúló kapcsolathálózatok is.

¹ HIPPEL, WOLFGANG, VON: *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*. München, 1995. (Enzyklopädie Deutscher Geschichte, 34.) 41–44., 100–101.

² A Felsőbüki Nagy család Soproni Levéltárában őrzött archívumából nem ismert az alábbi ügyben keletkezett levélváltás, feljegyzés, vagy vizsgálati irat.

³ Bár Felsőbük község 17., 19. századi statutum alkotása ismert, a település eseményeit is részben rögzítő falukönyv, közbirtokosok könyve egyik Bükrről sem került elő. A statutumokra: Felsőbük 1650. évi statutumát közli: HUDI JÓZSEF: *A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. századból*. Veszprém, 1999. 40–42. A három Bük 19. századi közös rendszabás alkotására: HUDI JÓZSEF: *Alsó-, Felső- és Középbük nemesi községek közös rendtartásának létrejötte 1817-ben. Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk.: K. LENGYEL ZSOLT–LUGOSI ANDRÁS–SOHAJDA FERENC, Bp., 2003. 289–309.

⁴ GYURÁCZ FERENC: *Bük*. H. n., é. n. [Bp., 2000.] (Száz magyar falu könyvesháza) 66.

Mindezek ellenére úgy vélem, cseppet sem tanulság nélküli ezen eset még oly narratív megismerése, bemutatása. A Czompó és Nagy közbirtokos urak közötti konfliktus minden bizonnyal cseppet sem volt egyedi, sem az egykorú vármegyében, sem pedig a tágabb térségben. A két birtokos közötti ellentét és bűnbakképzés a rendi társadalom általánosabb reagálásait, mechanizmusait villantja fel.

A konfliktus

A történet helyszíne, az 1960-as évektől fürdőhelyéről, ma már turizmusáról ismert, Répce-vidéken fekvő Bük község, amely 1892-ben, Alsó-, Közép- és Felsőbük települések egyesülésével jött létre és közigazgatásilag 1950-ig Sopron vármegyéhez tartozott; ma Vas megye része.⁵ A három szomszédos jobbágyi *communitas*-sal is rendelkező nemesi községről a 18. századi országleíró munkák is elismerően szólnak. Bél Máttyás *Notitiaja* kéziratban maradt Sopron vármegyei kötetében, a törvényhatóság várait, kastélyait, nevezetesebb udvarházait bemutatva szövege a jogtudós Nagy Pál felsőbükői kastélyáról (*castellum*), az adatgyűjtés időszakában alispáni hivatalt viselő Czompó Sándor izlésesen épített házáról, a vidékről: „*kellemes, ugyanakkor termékeny vidék, amely mindenféle veteményt megerem, de különösen a sárgadinnyét*”.⁶ Bél leírásában egy társadalomtörténeti szempontból is fontos jelenség is érzékelhető: minden bizonnyal a három Bük nemessége tanultságának, tradícióinak és kapcsolatrendszerének köszönhető az, hogy az innen származó személyek fontos szerepet játszottak a 18. századi Sopron vármegye hivatali elitjének rekrutálásában. Vályi András pesti egyetemi tanár Magyarországról készült államföldrajzi szótárában ismételt a települések kedvező földrajzi adottságait hangsúlyozta: „*földes Urai több uraságok, lakosai katolikusok, nevezetes vagyonynyaihoz, 's jó termésbéli tulajdonságaihoz képest, első Osztálybéliek.*”⁷

A látszólag idilli természeti körülmények között fekvő településcsoport egyikén, Felsőbükön 1751. május derekán tettelegességgig fajuló, majd ezen túlnyúló konfliktusra került sor. Az ügy kirobbanását így idézte fel a Felsőbük nemesi társadalmába tartozó, az eseményeknél jelen lévő vármegyei esküdt, Ebergényi János: „*... minnek utána tömördi nagy számbúl álló vass villás, és durungos Nagy Lajos uram emberei együtt az fölseő, alsó bükői jobbagyai, az kastély-béli gazda, hajdu, jagerrel együtt, tekéntetes nemzetes Czompó Sándor uram eő kegyelme maga jószágu [!] tartott falu közönséges gyöpjérül cigányainak lovait már behajtották volna, magokat az cigányokat falu hoztatában nagy zene, bonával úzték, kergették volna, és Zömböli János, titulált Czompó Sándor uram jobbágyának házára rohantak volna, és azt éjszakai údőre is strássákkal környüll fogtak volna, s nem előbb, hanem utána következendő napon tanátsot tartván, és egyet értvén fönt említett Nagy Lajos uram, az fölseő bükü falunak végén lévő darab gyöpöt tilossa kívántak tenni, és in specie azon utat, az mellyen most is azon gyöpön lévő téglakemenczjétüül hordattya, és más sok esztendőktől fogva hordatta tégláját, többször titu-*

⁵ A község történetéről készült, a korábbi publikált munkák, publikálatlan kéziratok eredményeit összegző feldolgozás a korábbi községtörténeti feldolgozás: CSÓKA J. LAJOS: Bük története. *Vasi Szemle*, 2001. 1. sz. 45–60., a közzé adó Gyurácz Ferenc előszava: uo. 43–44.

⁶ BÉL MÁTYÁS: *Sopron vármegye leírása II./Descriptio Comitatus Semproniensis II.* Szerk.: KINCSES KATALIN MÁRIA. Szöveggond., ford., szövegkritikai jegyz.: TÓTH GERGELY, Sopron, 2006. 130–131.

⁷ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása.* I. köt. Buda, 1796. 350.

lált Czompó Sándor uram, azon úttját ásni kezdték, és föllül ásták [...], és már Nagy Lajos uram részéről meg-történt cigányok persecutiója után Nagy Lajos urammal egyet értő fölső büki némely nemes uraimék, és agilisek ezt látván gyakran titulált Czompó Sándor uram, színtén magam-is más egyéb emberséges emberekkel egyútt házánál lévén az urnak, ki sitált velünk egyútt, s-az embereket meg-szollétván rendetlen cselekedetek véget, hogy tudni illik, az úr híre, s-akarattya nélkül tilost tenni, és úttját el venni nem lehet, s protestál-is éránto, sótt e' mellet jó tanátsot-is nyujtván nekik javallotta, hogy ha pascuatiojokban rövidségeket ételik, tehat vagy föll-oszszak, vagy az legelietis iránt, törvényes proportiot inducallyanak." Ezügyben segítséget is ajánlott neki. Valószínű, e szavakkal kissé lecsendesíthette a háborgókat, mert azok ezt követően eloszlottak. De a hatalmaskodás nem ért véget, ahogy az esküdt is visszaemlékezett: „... Azzal eloszolván, és ésmét Nagy Lajos uramnál öszve gyűlvén, kevés üdő mulván, hihető Nagy Lajos uram új föl bujtasábül ésmét vissza tértek, sokkal nagyobb számmal, és újpnnan föl-árkolták, ezen alkalmatossággal az tömördi vass véllások-is az úr praeses uram háza körül föl-s alá járkálván magát-is nem kevésé haborgatták vass véllas ot valo járásokkal, és mint egy boszú-állásra provocáltak, az úr mindazon-által senkinek leg-kisebb rosz szót sem adott, az vass-véllasokat pedig számossakat magam szemeimmel-is láttam, de menyen vóltak, nem tudom, hanem a' mint másoktúl halottam, ötven kettőnek számláltattak az árokon kívűl. Az helységbéliekkel való meg-eggyezéseket az cigányok harcza után történetnek lenni onnént tudom, mivel magamat is hivatott Nagy Lajos uram, és az nemesség-is szándéjkokat tuttomra adván ...”⁸ Mindezek után Ebergényi ismételten hangsúlyozta: a tilosok megállapímtásának ideje nem ekkor volt, és annak szabályos útja a nemes urak céhmestere útján történhet. Magát a résztvevőktől élesen elhatárolta: ő büntetés terhe alatt sem jelent meg.

A szemtanú Ebergényinek minden bizonnyal azért kellett írásban a megtörténteke visszaemlékeznie, mert ekkorra már a vármegyét a mindennapok szintjén vezető Kramarics László aljegyzőhöz, a tárgyidőszakban az országgyűlési követként távollévő alispánt és jegyzőt helyettesítő tisztviselőhöz mint helyettes (substitutus) alispánhoz is eljutott Czompó panasza. Kramarics még aznap (1751. május 18-án), írt Czompónak: „Uri levelébül csudálkozással értem Nagy Lajos ur[am] nezebonáskodását,⁹ [!] melly eránt ime admonitoria levelet irtam az urnak ő k[e]jgelmenek hogy attul el allon, s embereit revocalja, és ha a' ciganyok a' nemes vármegye determinatiója ellen vitettek, az eránt maga serelmet jelentse s minden tumultus nélkül megh fogh orvosoltatnyi ...”¹⁰

Czompóval párhuzamosan Kramarics Felsőbüki Nagy Lajoshoz is egy nyugalomra intő levelet írt. „Hozám bocsáttanyi meltoztatott uri levelébűl a' zanebonás hostilitasnak nevezet dolognak statusarul éppen különböző informatiot vešek es azon

⁸ Ebergényi János vármegyei esküdt visszaemlékezése, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= SL); Sopron Vármegye Levéltára (= SVMLT) Közgyűlési iratok (= Acta Congregationalia). 1751. június 4-i közgyűlés (= kgy.). Ad Nrm. 1./B., Felsőbük, 1751. május 19. Az idézett szöveget betűhíven, de nem paleográfiai hívséggel közlöm. A kihagyott szövegrészeket [...] -vel jelzem.

⁹ Recte: zenebonáskodását.

¹⁰ SL:SVMLT Acta Congregationalia. 1751. június 4. kgy. Ad Nrm. 1./C., Lócs 1751. május 18. (A másolaton szereplő Loos (azaz Nagyloós) hibás, minden bizonnyal a szomszédos Lócs község volt a datálóhely, ahol Kramarics rezidienciát is bírt. Sopron vármegye 1751. februárjában a falvak között vándorló, ennek során károkat okozó cigányokról, a fölöttük érvényes joghatóságról, továbbá a vármegye vásáraitra járó, más vármegyében lakó cigányokról hozott rendszabásokat. KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V/1. köt. Bp., 1902. 581.

okbulis pro, et contra disputatioban az urakkal erezzkednem nem kívánok, tudván nagy jo ur[a]m[na]k aequamunitassat, csak azon kérem, hogy míg ezen dolog jobban investigaltatni fogh, meltoztassek embereivel ugy disponalni, hogy valamely casus ne törtennyek, én parancsolatja berent kötelességemet kívánnam observálnom, és uri szemellyenek tišteletire udvarolnom, de holnapi napon Sopronban deputatoria kentelenítettetem mennem a' T[ekintetes] V[ité]zlő Rende a N[emes] V[á]r[me]gyénkbül a' campamentumb[an] menetelire rendeléseket tenni, onnend Isten meg hozván, reménlem udvarlássához kötelességem[ne]k elég tetelevel szerencsemet, ha a' fönt forgodo cigánság nagy jo ur[a]m[na]k, et töb n[emes] bömbfed uramek[na]k terhere vagyon, meltoztassek az olatin okozot terheket detegálni, és a' n[emes] v[á]r[me]gye erántok tett determinatioja fogh effecualtatni, a' mellyis azt foglalja magáb[an], hogy valamely cigányok[nak] földes urtul, vagy helysegektul protectioja és háza nincsen az a' v[á]r[me]gyébül ki veretessék, satorokb[an] pedig lakni, és egy helrül más hova vadorolni sub poena fustigationis nem szabad, ezek igy lévén könnyöü őket meg zabolozni, mert senki sem köteles a' más cigannyát tartani, hanem az ura nekie ugy providealjon, hogy más kára nélkül el elhessen tapasztalt uri favoriban alhatatossan ajanlot mar[adok] az urnak igaz koteles szolgálja"¹¹

Az említett megintés (admonitio) végrehajtására ment ki a helyszínre, Felsőbüki Nagy Lajos felsőbüki udvarházához („kastély”) Pásztor József főszolgabíró, akinek 1751. május 18-i jelentése beigazolta Kramarics Nagy Lajos iránti szkepszisét. Felsőbüki Nagy a főszolgabíró által kivitt hivatalos iratokat még felolvasni sem engedte. Ezért az eljáró tisztségviselő az alábbi szöveg szerint nála írásos meghagyást helyezett el.¹² Pásztor József jelentése szerint Czompó Sándorn azon megkeresésére, hogy Nagy Lajos a korábbi konfliktus indokát adja („... ez előtt történt mind két rébrül való cselédek egyvelgések véghett ...”), csak a következőket üzentte. A bántalmazottak „... kárt ugyan nem tettek, de természet szerint a cigányokat, és zsidókat nem szenvedheti, és azért várt mind eddigis a satisfactio adásában bővebb materiának nyujtásátul, mert hogy mezételen kézzel lévén cigannyaj praeses ur[na]k, s az ur emberei nagy furiával, gyilkoss fegyverrel minden kár tétel nélkül aggrediálták, s fegyvereketi halálra célzó akarattyokkal ellenek fordították, s amazok óltalmára fegyvereket ell szedvén, az huzakodásban magok[na]k vagy üést, vagy rángatást okoztak ...”. Nagy a Czompónak történő elégtétel (satisfactio) megadására okot nem talált. A helyszini kiszállás alapján a szolgabíró úgy látta, bár Nagynak a tettére érdemi magyarázatot kellene adnia, de miképpen azt az embereitől hallotta, a birtokos indulatai nemhogy az idő multával csillapodnának, hanem inkább növekednek: „éppen most tábort állít, embereket vadájsat, gyilkosságot okozó fegyverrel kergetteti embereit, s üldözteti, házait aggrediáltattya, szekerit ország uttyáb[an] tartóztatya [...], s egyebekis botránkoztattnak.” A szolgabíró jelentésében többször hangsúlyozta, hogy ismerete szerint mindeme hatalmaskodásokra Czompó nem adott okot, sőt Nagyot békességre intette, és arra kérte, hogy „... azokat a táborozó, s úton, útfélen, kertekben lappangó fegyveres embereit távoztassa ...”. Megítélése szerint bár Czompó emberei a folyamatos irritáció miatt magukat meg tudnák védeni, de a konfliktus elfajulását a kerületi táblai elnök már csak a rokoni kapcsolatok miatt sem akarja. Pászthory jelentése szerint Czompó jogait és érdekeit sértette az, hogy Nagy és emberei

¹¹ Kramarics László levele Nagy Lajoshoz. SL:SVMLt Acta Congregationalia. 1751. október 5. kgy. Ad Nrm. I./A., Lócs, 1751. május 18. Ld. KOLOSVÁRI S.–ÓVÁRI K.: i. m. 581.

¹² SL:SVMLt Acta Congregationalia. 1751. június 4. kgy. Ad Nrm. I./A., Egyházastábla, 1751. május 18.

a közlegelőről, a „*Falu Gyöpérl*” jószágait behajtották, „... *holott az úr [t. i. Nagy Lajos-D. P.] cigányainak sem lakását, sem lovainak pascuatióját praeses ur[am] nem turbálja ...*”. Így Czompó a hatalmaskodás orvoslását, tiltakozással elégtételt kér. A Nagy Lajos mögött csoportosuló „erőt” jól érzékelő főszolgabíró kérdéseire a nemes úr fölöttébb ingerülten a következő kijelentést tette: „*embereit, kiket számossáknak lenni hirdettek, s magamis [t. i. az ügyben eljáró Pászthory József főszolgabíró] egy csoportban közel harminczat mind azon hoß[ß]ú nyelü vass villákkal az útzán fel s alá jární, és az udvaronnis földben szegezett vasvillájok mellett heverni láttam, fegyveres kézzel azért parancsolta ößve, hogy a cigányokat coercallya, azok közül leginkább kettőt, kik embe-reinek resistáltak, és azok[na]k meg verésében coriphaeusok meg fogatása, olly tömlöczben tétesse, az honnend egy könnyen nem leß szabadulások, a többít pedig nem szenvedhetvén, a cigányokat el kergethesse, és meg sem engedí akár melly közönséghes funduson maradásokat, még az úczán sem, mivel azis közös. A cigányok hajlékát pedig azért rontotta, s vagdalta ößve, hogy azokis a közönséges funduson voltak.*” Ugyanakkor Czompó lovainak behajtásáról semmit sem tudott, de „... a cigányok lovainak be hajtása igenis com[m]issiójábúl lett ...”, azok törvényes kézbe adását bizonyos körülmények közepette nem kifogásolja. A felvetett elégtétel adásra pedig azt felelte: Czompó számára semmiképpen sem kívánt elégtételt adni, hanem azt inkább ő magának követelte, miképpen a cigányok megcsapatását, vagy tömlöcztetését kívánta.¹³

Minden bizonnyal az eredménytelen vármegyei hivatali lépések bekövetkezése után fordult panaszával Czompó az uralkodóhoz. Mária Terézia 1751. május 28-án kelt, vármegyéhez intézett parancslevelében a fegyveres kézzel Czompó jogainak sérelmére végrehajtott hatalmaskodás kivizsgálását, a korábbi béke és nyugalom helyreállítását rendelte el.¹⁴ Az uralkodói parancs hatására Sopron vármegye 1751. június 4-i közgyűlésében tárgyalta az ügyet. A Festetics Pál alispán és Pászthory László jegyző országgyűlési követként történő távollétében,¹⁵ az ügy intézését most is helyettes (substitutus) alispánként a törvényhatóság mindennapi működését vezető, a mindhárom Bükön birtokos Kramarics László irányította, aki 1749-től a törvényhatóság aljegyzői hivatalát látta el.¹⁶

A három Bük nemesi társadalmáról

Már az eddigiekből is egyértelműen kiténik: a minden bizonnyal téglavető cigányok a település egyes nemesi birtokosai érdekellentétének keresztútjába kerültek. Kik is voltak ezek a nemesi birtokosok? Miképpen helyezkedtek el ők Felsőbük – illetve a három Bük – nemesi társadalmában, milyen pozíciókkal bírtak a vármegyében?

¹³ SL:SVMLt Acta Congregationalia. 1751. június 4. kgy. Ad Nrm. I./A., Egyházásfalu, 1751. május 18.

¹⁴ SL:SVMLt Acta Congregationalia. 1751. június 4. kgy., Nr. 1.

¹⁵ SÜMEGHY DEZSŐ–DOMINKOVITS PÉTER: Sopron vármegye követei a rendi országgyűléseken (1580–1847) *Arrabona, Múzeumi Közlemények*, 45/2. Szerk.: SZÉKELY ZOLTÁN. Győr, 2007.18.

¹⁶ SL:SVMLt Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai (= Svm. kgy. ir.). Közgyűlési jegyzőkönyvek (= Svm. kgy. jkv.) 1751–1753. 139–153. (A jegyzőkönyvbe az 1751. június 4-i közgyűlés No. 1. alatt az összes vonatkozó iratot bemásolták. A forrásidézetek esetében a közgyűlési iratok között fennmaradt források alapján idézek.) DOMINKOVITS PÉTER: Egy 18. századi Sopron vármegyei tisztviselő javairól. (Kramarics László jegyző hagyatéka) *Léptékváltó társadalomtörténet*, i. m. 245–267.

A Czompó és Felsőbüki Nagy család helyi szinten Felsőbük elitjéhez, a „jobbágytartó” katolikus birtokos nemesekhez tartozott. A két családot (de elsősorban a Felsőbüki Nagyot) a birtokviszonyok révén a másik két szomszédos településhez, Alsó- és Középbükhöz is szoros szálak fűzték, de ugyanakkor egymáshoz rokoni szálak is kapcsolódtak. Mindkét család sajátossága, hogy iskoláztatásának köszönhetően több tagjuk a megyei és regionális (Czompó), illetve a megyei, regionális, országos (Felsőbüki Nagy) jogtudó, hivatalviselő családok sorába emelkedett. Míg ez a tendencia a Felsőbüki Nagyoknál a 17. század utolsó harmadától már több generáció óta tartott, a Czompók esetében az eddigi ismeretek szerint az esetünkben szereplő Sándor volt az, aki a család tekintélyét megalapozta. Ugyanakkor az egymással konfliktusba került két fél közül egyértelműen Czompó Sándor volt mind vagyonában, mind a betöltött hivatalok, a vármegyei kapcsolatrendszer szempontjából a jóval tekintélyesebb. Czompó 1730. november 8.–1738. január 29. között Sopron vármegye jegyzői, majd ez utóbbi időponttól a törvényhatóság alispáni hivatalát töltötte be. 1728-ban és 1741-ben a vármegye egyik országgyűlési követe volt.¹⁷ 1741. október 2-től a Kőszegi Kerületi Táblához nyert kinevezést, az elnöki tisztelet ténylegesen 1742. november 12-től betöltötte, e hivatalban őt 1754. december 3-i kinevezéssel, december 10-i beiktatással Kelcz Ádám követte.¹⁸ Felsőbüki Nagy Lajos vármegyei, regionális, vagy országos hivatalviseléséről nem ismert adat. Ugyanakkor érdemes azt megjegyezni, hogy a Felsőbüki Nagy család korban tekintélyes tagjai – pl. Felsőbüki Nagy Pál, aki 1738–1745 között a vármegye al-, 1745–1746 során rendes jegyzője lett, 1746–1749 között Sopron vármegye alispáni hivatalát viselte, majd innen országos hivatalba (protonotarius) került – e konfliktus során nem nyilvánultak meg.

A meglévő feldolgozások ellenére a három Bük nemesi társadalmáról máig is kevés ismerettel rendelkezünk. A 18. század első feléből származó nemességvizsgálatokat követően, az 1754. évi vármegyei nemesi összeírás Felsőbüki Nagy Istvánt és Pált, miképpen az ugyancsak Felsőbüki Czompó Sándort a vármegyei elitben tartotta számon. Őket „*Dominus*”-ok névvel illette a vármegyei nemesség többségét illető „*nobiles*”-ekkel szemben. E forrás a 18. század végi összeírásokhoz hasonlóan sajnos nem település-sorosan, hanem alfabetikusan adja meg a nemeseket, így azok konkrét településekhez csak fölöttébb közvetett következtetések útján, bizonytalanul köthetők.¹⁹ (Hasonló szerkezetű az 1771. évi nemesi összeírás is.)²⁰

A birtokviszonyok, családi kapcsolatok révén egymáshoz sok szállal fűződő három Bük úrbéres lakossággal rendelkező birtokos nemeseiről egy majd’ másfél évtizeddel később keletkezett forrásból, a Mária Terézia-féle urbáriumból kaphatunk képet. E források alapján a települések „jobbágytartó” urai az alábbi személyek voltak.

¹⁷ SÜMEGHY D.–DOMINKOVITS P.: i. m. 18.

¹⁸ CSERGHEŐ, FRANCISCUS: *Historia Tabulae Judicariae Distictualis Trans Danubianae [...]*. Sopron, 1824. 14.

¹⁹ SL:SVMLt. Svm. kgy. ir. Nemességi iratok (Nobilitaria). Cathologi Nobilium. Connotatio dominorum terrestrium [...] — 1754.

²⁰ SL:SVMLt. Svm. kgy. ir. Nemességi iratok (Nobilitaria), Cathologi Nobilium, Series dominorum indubitorum nobilium — 1771. (A már település-soros 1779. évi nemesi összeírásból pedig hiányoznak a térségre vonatkozó ívek. Uo. Catastrum dominorum nobilium — 1779.)

1.sz. táblázat

Alsó-, Közép-, és Felsőbük urbéres lakossággal rendelkező földbirtokosai, 1767.²¹

Birtokos neve/település (jobbágy családfő)	Alsóbük	Középbük	Felsőbük	Összesen:
Felsőbüki Nagy István özvegye	1 csfő ²² 5/8; 1 csfő 3/8	1 csfő 1; + 1 úrbéres házas zsellér	1 csfő 1 1/8; + 1 csfő más házánál lakó úrbéres zsel- lér ²³ + 2 csfő 5/8; ²⁴	3 2/8 saját, 1 1/8 közös tulajdonú úrbéres jobbágy, + 1 közös tulaj- donú úrbéres zsellér
Polányi Pál özvegye	1 csfő 3/8	1 csfő 4/8; ²⁵	—	7/8,
Móricz András özvegye	1 csfő 4/8; 1 csfő 3/8	—	—	7/8;
Tersánszky Jusztina	4 csfő 5/8; 3 csfő 4/8;	1 csfő 5/8;	—	37/8 = 4 5/8;
Czompó János özvegye	1 csfő 5/8	—	1 csfő 4/8; 4 csfő 5/8;	29/8 = 3 5/8;
Felsőbüki Nagy Pál	1 csfő 3/8; 2 csfő 4/8; 2 csfő 7/8;	1 csfő 4/8.	—	25/8 = 3 1/8;
Zobothin László	1 csfő 4/8	—	—	4/8;
Pásztory László	—	1 csfő 5/8;	—	5/8;
Szabó Ferenc	1 csfő 3/8; 1 csfő 6/8;	—	—	9/8 = 1 1/8;
Horváth Bálint	1 csfő 1;	1 csfő 4/8;	1 csfő 3/8;	1 7/8;
Nagy Mihály	1 csfő 4/8;	—	—	4/8;
Gál György özvegye	2 csfő 3/8;	—	—	6/8;
Horváth Mihály	1 csfő 1;	1 csfő úrbéres zsellér	—	1, + 1 csfő úrbéres zsellér
Jely Károly	1 csfő 4/8;	1 csfő 3/8;	—	7/8;
Fodor István	2 csfő 3/8;	1 csfő 3/8; 1 csfő 7/8;	—	16/8 = 2;
Rátky/Rátky József	—	1 csfő 1;	—	1;
Kramarics László öröksei	—	—	1 csfő 4/8; + 1 más házában lakó úrbéres zsellér	4/8, + 1 más házánál lakó úrbéres zsellér

²¹ A táblázat forrásai: SL:SVMLt Svm. kgy. ir. Úrbéri iratok. Úrbéri tabellák. No. 23. a–b–c.

²² Csfő = családfő.

²³ Felsőbüki Nagy István özvegyének ezek a felsőbüki úrbéres javai Mankóbüki Horváth Bálinttal közös tulajdont képeznek.

²⁴ Ez saját tulajdont képez.

²⁵ Polányi Pál özvegye Saller Istvánnal bírja közösen.

Matkovics Pál	—	—	1 csfő 3/8; + 1 csfő úrbéres házas zsellér	3/8, + 1 úrbéres házas zsellér csfő;
Milkovics Jakab özvegye	—	—	1 csfő 6/8;	6/8;
Hajnal Ádám özvegye	—	—	1 csfő 5/8;	5/8;
Felsőbüki Nagy Lajos	—	—	1 csfő úrbéres zsellér	1 úrbéres zsellér családfő;
Büki János	—	—	2 csfő úrbéres zsellér	2 úrbéres zsellér csfő;
Horváth Ferenc	1 csfő úrbéres házas zsellér	—	—	1 úrbéres zsellér csfő;

A hivatalviselésre vonatkozó adatokat követően a három Bük úrbéres birtokviszonyaira vetett futó pillantás is jelzi: a Czompó család és Felsőbüki Nagy Lajos helyi vagyoni státusa között is jelentős differencia állt fenn. Felsőbüki Nagy Lajos e birtok alapján valójában kiterjedt családjának peremén állott. Ugyanakkor a helyi nemesi társadalom nagyságát, differenciáltságát kitűnően érzékelteti a jobbágyokkal nem rendelkező nemesi jogállásúakról, a Nagy Lajosnál jóval kevésbé tehetősek soráról – az események előtt közel egy évtizeddel – 1739/1740. adóévben készült taxalista-összeírás. (Ez a forrás a kivetett pénzüsszegek révén természetesen még a taxalisták, azaz megadóztatott nemesek közötti vagyoni különbségekre is utal.)

2. sz. táblázat
Alsó-, Közép- és Felsőbük taxalista nemesei, 1739/1740.²⁶

Település	Nemes	Ft	D
Alsóbük	Kisfaludy Ferenc	3	80
	Kisfaludy András	3	50
	Koffer Ádám	5	15
	Balogh Miklós	3	57 4/8
	Id. Balogh János	3	65
	Ifj. Balogh János	5	60
	Legifj. Balogh János	3	87 4/8
	Szelestey Boldizsár	4	17 4/8
	Szelestey György	3	35
	Karevics László	3	65
	Lukács János	3	27 2/8
	Hetési János	4	25
	Nagy János	3	35
	Hetési István	3	35
Nagy Pál	3	35	

²⁶ SL:SVMLt. Sopron vármegye adószedőjének iratai (Perceptoralia). Nemesi taxák összeírása, 1739–1740. („Extractus taxae d[omi]norum nobilium portas non habentium in processu inferiori extra Rabam existen[tium], a 1. [novem]br[is] [1]739, usq[ue] ult[imam] [octo]br[is] [1]740. persolutae.”) 1.

	Karevics Ferenc	3	5
	Nagy Sándor	3	35
	Horváth József	3	57 4/8
	Fejér István és György	5	30
Középbük	Ör. Simon János	3	20
	Simon Ferenc	3	5
	Tótt István	4	85
	Holcz Mihály	5	30
	Hencsej János	3	35
	Koffer László	3	17 4/8
	Horvát János	4	85
	Nagy György	3	65
	Kovács István	3	95
	Ifj. Simon János	4	55
	Horvát László	3	50
Felsőbük	Büki György	4	40
	Horvát József	3	80
	Ebergényi Gábor	4	40
	Kovács Mihály	5	30
	Goda István	3	35
	Soós Péter	3	22 4/8

A vizsgálati szövegekben szereplő agilisokról közel egykorú összeírás jelenleg nem ismert. Róluk megbízható adatokat nyújtanak az 1754. évi adóösszeírás ívei. E források Alsóbükön öt agilis családfőt – közülük egy zsellér státusút –, Középbükön tíz agilis családfőt – közöttük három özvegyasszonyként került így az adóösszeírásba – míg Felsőbükön öt agilis családfőt jegyeztek fel. Csupán a helyi nemesi társadalom további differenciálódásának érzékeltetésére, a paraszt-nemesi sors fintoraira: a felsőbükői adóösszeírásból kitűnik, hogy a községben három nemesi családfő (Herenczey Ádám, Henczey István, Nagy Márton) jobbágytelken élt, és azután jobbágyként adózott.²⁷

A közösségi rend és az egyéni törekvések összeütközése

Miképpen sok ügynek, úgy ennek a hatalmaskodásnak a teljeskörű kivizsgálása és feltárása is még további kutatásokat, forráselemzéseket igényel. Az 1751. június 4-i közgyűlést követően a június hónap során gyorsultak fel az események. Az ekkor keletkezett vizsgálati iratok, további pro et contra felségfolyamodások, vádak, védekezések iratai az 1751. október 5-i megyegyűlésbe kerültek tárgyalásra, mely congregatio a Pászthory László vármegyei jegyző vezetésével, a vármegyei politikai elithez tartozó Ráttky József, Niczky Lázár, továbbá Sághy Dániel szolgabíró és Gyarmaty János esküdt részvételével további vizsgálatokat helyezett kilátásba.²⁸

²⁷ SL:SVMLt SVM Perceptoralia. Conscriptioes Nádasdyana. No. 183. (Felsőbük), No. 184. (Középbük, No. 185. (Alsóbük)

²⁸ SL:SVMLt Svm. kgy. ir. Svm. kgy. jkv. 1751–1753. 288–315. (Az 1751. október 5-i közgyűlésben, a No. 1. alatt az ügyre vonatkozó vármegyei vizsgálati iratokat jegyzőkönyvbe másolták. Ez esetben is a szövegben

A június 4-én megtárgyalt uralkodói parancsot gyors, egy héten belüli vizsgálat követte. Kramarics László helyettes alispán Sággy Dániel szolgabíróval és Ebergényi János esküdttel közösen, 1751. június 8-án rögzített jelentésükben valójában a korábbi iratok alapján a felső-, avagy viszlóbüki határhoz tartozó, „Tüskés”-nek nevezett közföldön bekövetkezett hatalmaskodást foglalták össze. Az esemény megtörténtét 1751. május 13-ban határozták meg. A királyi rendelet kihirdetése után, majd mindkét részről és nagyszámú szomszédos úr bevonásával történt intézkedést követően a hivatalviselők a korábbi állapotok visszaállítására törekedtek (pl. árkok betöltése). Ezt követően „a Káposztás kert véghiben”-nek nevezett telekrész esetében, ahol is Czompónak két cigányok által lakott háza („*zingarorum duae gasae*”) volt, melyek közül az egyik, Mihacs Istváné, Nagy Lajos parancsára a tumultus során lerombolásra került, azt ezen a telken újra építették („*in hoc quoque fundo reiterata*”).²⁹

Valójában cseppet sem nyugodtak le a kedélyek. A hamu alatt izzó parázs fellobbanását mutatja Dongó Sámuel alszolgabíró 1751. június 21-i jelentése. Immáron nem csak Felsőbük, hanem Alsó- és Középbük lakosainak nevében egy 10 pontba szedett Czompó elleni kifogás-sor jelent meg, melyek döntően a közösség rendjének megsértését, a közterületek rendszabás-ellenes használatát illették. Közülük itt csak egyet érintenek: „*3°: A közönséghez tilos erdőbül be hajtott személyeket egyedül maga bünteti, kiknek jussok lévén azon erdőb[en], s azon büntetes közönséghez kellene lenni, csak magánál tartya, ellenben maga szekereit belé küldvén, a mikor tezett hordatta, némellyeket pedig olly sulyossan meg büntetett csak száraz ágért, hogy két vonyós marhája lévén azon szegény embernek, kinek az előtt ollyas marhája nem vólt, mostis nincsen, tüle ell vefstette, kinekis pedig valóságos jussa lévén azon erdőb[en], némellyet nap számos büntetésre húzott, a magha ménességét pedig ott pascuáltattván azon erdőb[en], rész szerint akolnak, réb szerint pedig éjeli tüzelésre a páfstorais rontotta. Ugyan azon közös erdőbül annak ideiben kinek kinek szabad lévén a guba szedés, embereit fejbékkel, és vass vellákkal szegény özvegy aszony cselédinek, és fiainak be hajtására ki küldötte, kik miattis csak nem ember halál következett, még ugyan ezen szegény özvegy aszonnak a rétytén az cigányok lovaikat sok izben örzötték, fia által be hajtattván, hatalmasul a maga házatúl ki hajtották a cigányok az urak parancsolattáibul, magátis az aszont sokbor fel taftván, melly erántis a T[ekintetes] Nemes V[á]r[m]e]gyére instantia által folyamodván, satisfactio sem[m]iképpen nem adatott.*”³⁰

Ezzel a helyzet alapvetően megfordult, Felsőbüki Nagy Lajos a közterületek hasznárá hivatkozva, sérelmeket felhozva – miképpen az egykorú források is említik – egyfajta szövetséget hozott létre, maga mellett felsorakoztatva immáron a három Bük nagyon jelentős számú lakosát. Minden bizonnyal több birtoktalan taxalistát, agilist, nemesi birtokokon szolgáló zselléreket, konvenciósokat. Bár minden bizonnyal a 18. században is létezett a közösségi gazdálkodást szabályozó felsőbüki rendtartás, az jelenleg nem ismert. Pedig a nemesi falu már a megelőző század derekán (1650-ben) az első nemesi települések sorában készített rendszabást, amelyben büntette a közös rendtartás, gazdálkodás ellen vétőket.³¹ Ugyanakkor ismert, hogy egyrészt a nemesi birtokosok közötti

---

szereplő idézetek a közgyűlési iratsorozat egyező tartalmú aktáiból származnak. Terjedelmi szempontokra tekintettel itt most nem az ügymenet rekonstruálására, hanem a konfliktus leírására törekszem.)

²⁹ SL:SVMLt Acta Congregationalia. 1751. október 5. kgy. Ad Nrm 1./1., Felsőbük, 1751. június 8.

³⁰ SL:SVMLt Acta Congregationalia. 1751. október 5. kgy. No. 1./B.

³¹ HUDI J.: *A dunántúli nemesi*, i. m., 40-41.

folyamatos konfliktusok, másrészt a több településen is birtokkal rendelkező jelentősebb birtokosok (pl. a katolikus felekezetű Felsőbüki Nagy, Czompó családok) szervezettség iránti igénye követelte meg, hogy 1817-ben a három Bük nemesi községek között különlegesnek mondható együttműködéssel a közjövödelmek kezeléséről, közhaszonvételekről egységes rendszabást alkosson. E rendszabás egyik legvitatottabb pontja is a közlegelők használata volt.³² Felsőbük esetében a közlegelők óvása cseppet sem csodálható. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés Sopron vármegyei végrehajtásakor, 1767-ben, Németh István bíró negyedmagával egyaránt elismerő szavakkal szólt a mezőről és a rétről, de a közlegelőről már nem. „*Marhaélő földgyök igen szűk, mivel esztendőül-esztendőre szükséges vonyós marháit is vidiki helysígnek határiban ki kölletett bélleni ...*”³³ Így annak sértetlen megtartása egyes jelentősebb birtokosokkal szemben is alapvető érdeke volt a település paraszti sorban élő nemességének, jobbágy és zsellér lakosságának. Talán azt érdemes megjegyezni, hogy az 1754. évi adóösszeírás a felsőbüki adózóknál 36 vonós ökröt, 24 lovat és 47 tehenet regisztrált.³⁴

A Felsőbüki Nagy-féle szövetség ugyanakkor megosztotta a három Bük társadalmát. Mankóbüki Horváth Bálint mindhárom Bükön birtokos személyként 1751. június 22-én kiállított bizonyáglevelében határozottan elhatárolta magát attól a Nagy Lajos nevéhez, vezető szerepéhez fűződő mozgalomtól, amely során a felső-, közép- és alsóbüki nemesek és agilisok a juhok és a szarvasmarhák legeltetése, közlegelő használata miatt felségfolyamodást kezdeményeztek („... *juhok gulabéli, és egyéb marhák ellenzise vigett mely eránt, eő Fölségéhez instantiát nyujtani kívánnak, tett szövetségekben sem hirem sem tudományom annyivalis inkább hoz leg kisebb akaratom nem volt s-nincsenis ...*”)³⁵ Nem ő volt az egyetlen Felsőbüki Nagy Lajostól és mozgalmától elhatárolódó személy. Czompó Sándor kívánságára a település birtokosai sorába tartozó vármegyei tisztviselő, Ebergényi János esküdt hivatalos személyként meglátogatta két alsóbüki közbirtokost, Fodor Jánost és Horváth Mihályt, akik elhatárolódtak az ún. felsőbüki urak törekvéseitől. Rajtuk kívül 1751. június 22-én öt felsőbüki (élükön Ebergényi János, illetve négyen valószínű nem nemes jogállású személyek), továbbá három mankó- azaz alsóbüki nemes és a középbüki Horváth család hangsúlyozta e törekvéstől való elzárkózását.³⁶ Czompó Sándor és Nagy Lajos cigányok elűzése miatti konfliktusa a nemesi társadalom belső feszültségeit előhozva valójában messze túlnőtt a kiindulóponton, és ezt a Felsőbüki Nagy Lajos és szövetségesei felségfolyamodványa, illetve Czompó Sándor válasza nyomán keletkezett újabb királynői parancs (1751. június 28.) sem igazán érzékelté.³⁷

³² HUDI J.: *Alsó-, Felső- és Középbük*, i. m. 292-294., 297.

³³ TÓTH PÉTER: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767)*. Sopron–Eisenstadt, 1998. 83.

³⁴ SL:SVMLT. Svm. Perceptoralia. Conscriptioes Nádasdyana. No. 183. Curialis Possessio Felsőbük.

³⁵ SL:SVMLT Acta Congregationalia. 1751. október 5. kgy. No. 1/No.3¹⁰⁰.

³⁶ Ebergényi János vármegyei esküdt bizonyáglevele, Felsőbük, 1751. jún. 23., SL:SVMLT Acta Congregationalia. 1751. október 5. kgy. No. 1/3¹⁰⁰ Hasonló, nem csak a nemesség részéről megfogalmazott elhatárolódás: uo. ad Nrm. 1/3 et A.

³⁷ SL:SVMLT Acta Congregationalia. 1751. október 5. kgy. No. 1.

Összegzés helyett – kitekintés

Czompó Sándor és Felsőbüki Nagy Lajos közötti konfliktus többféle értelmezést is megenged. A régi és új, a vagyonos és az alig valami vagyonnal rendelkező személyek, családok konfliktusa, miképpen a jó pozícióban lévő és a peremhelyzetben élő közötti ellentét, avagy az egyéni törekvés és a közösségi szokásrend konzerváló ereje közötti feszültség mind részgazságokat tartalmaz. Talán a település komplex társadalomtörténetének felfejtésével, egy történeti antropológiai vizsgálattal közelebb juthatunk a biztosabb válaszhoz. A helyi cigányság történetének szempontjából kiemelésre érdemes, hogy a két évtizeddel később, az 1773. évi cigányösszeírás míg Alsóbükön két (Németh János Németh Mihály), Középbükön három cigány családot (Dömötör György, Hollósi István, Horváth Ferenc) regisztrált, míg Felsőbüken senkit sem. E forrás a Czompó családról alkotható eddigi képet tovább differenciálja, a település nemesi birtokosairól nyert információkat tovább árnyalhatja. Valójában további analízisekre sarkallhat az a tény, hogy e forrás szerint a Czompó Antal a középbüki Dömötör György hét gyermeke közül – akik sorában a már nagykorú István kovácsként dolgozott – az egyik fiút, a 9 éves Györgyöt taníttatta.³⁸

---

³⁸ SL:SVMLt Svm. kgy. ir. Cigányösszeírások/Conscriptioes Zingarorum, No. 2. 1773: In Processu intra Rabam 11–14.